

UDK 811.163.4'36:82-5:929Petrović Njegoš N. I.

Sonja Nenezić

Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore

sonjan@ucg.ac.me

VOJNIČKO BESJEDNIŠTVO NIKOLE I PETROVIĆA NJEGOŠA

U ovom radu je naš naučnoistraživački fokus usmjeren na odabrane vojničke govore Nikole I Petrovića Njegoša. Cilj nam je da utvrdimo njihov predmet, svrhu i strukturu, te specifična jezička i stilska sredstva koja su u njima korišćena. Analiza pokazuje da se crnogorski gospodar u sastavljanju ratničkih besjeda nije striktno rukovodio pravilima klasične retorike. Takođe se ispostavlja da se u analiziranim govorima prije svega očitava njegov pjesnički duh, kako kroz izraženu upotrebu retoričkih ili stilskih figura tako i kroz pojačano djelovanje na emocije slušalaca.

Ključne riječi: Nikola I Petrović Njegoš, vojničko besjedništvo, uvodni dio govora, glavni dio govora, zaključni dio govora

This article focuses on selected military speeches given by Nikola I Petrović Njegoš. The objective of the research is to determine their subject, purpose, and structures, as well as to identify the specific linguistic and stylistic means used in them. The analysis shows that the Montenegrin leader did not strictly follow the rules of classical rhetoric in composing speeches. It also shows that the speeches analyzed are imbued with the poetic spirit of the king of Montenegro, both through the amplified use of rhetorical or stylistic figures and an increased emotional impact on the military audience.

Keywords: Nikola I Petrović Njegoš, military oratory, the introductory part of the speech, the main part of the speech, concluding part of the speech

1. Uvod

Nikola I Petrović Njegoš (1841–1921), sedmi i posljednji vladar iz dinastije Petrović Njegoš, upravljao je Crnom Gorom skoro šezdeset godina, zbog čega se to razdoblje u njenoj istoriji s pravom naziva posebnom epohom.¹ Osim državničkim, Nikola I Petrović Njegoš bavio se i književnim radom i ostavio za sobom brojna djela, te je njegov opus veoma obiman i žanrovski razuđen: pored nekoliko stotina lirskih i lirsko-epskih pjesama različite sadržine, spjevova (*Pjesnik i vila*, *Potonji Abenseraž*, *Hajdana*), dramskih (*Balkanska carica*, *Knjaz Arvanit*, *Kako se ko rodi*) i romanesknih djela (*Despa*), čine ga i autobiografska, memoarska, epistolarna, putopisna, besjednička,

---

¹ U pozitivne tekovine njegove vladavine ubraja se višestruko teritorijalno proširenje i priznanje nezavisnosti Crne Gore 1878. na Berlinskom kongresu, izlazak zemlje na more, donošenje Ustava 1905. god., uspostavljanje zvaničnih diplomatskih odnosa sa evropskim i drugim državama, sprovođenje reformi u svim sferama društvenog i privrednog života, unapređenje prosvjetne i uopšte kulturne djelatnosti otvaranjem velikog broja osnovnih i srednjih škola, osnivanjem čitaonica i raznih kulturnih društava, pokretanjem nedjeljnih novina, književnih listova i dr.

dnevnička i dokumentarna proza. Međutim, kritičari se slažu u ocjeni da njegovo stvaralaštvo ne zadovoljava u svim segmentima književnoestetske kriterijume, mada po intenzitetu kolektivnog usvajanja ne zaostaje za narodnim stvaralaštvom i Njegoševom poezijom, a i prevedeno je na mnoge strane jezike ili pak muzički obrađivano i scenski prikazivano. Ono »služi ostvarivanju ne samo estetičkih nego i etičkih, političkih, ideoloških i istorijskih ciljeva u sklopu romantičarskog, tačnije narodnjačkog shvatanja književne umjetnosti i njenog prenaplašenog značaja u revolucionisanju opšte, nacionalne i individualne svijesti« (Ivanović 1996: 38). Zato mu pripada posebno mjesto u istoriji crnogorske književnosti, a budući da se književnost ostvaruje u jeziku, i u istoriji njenog jezika.

U besjedništvu je crnogorski knjaz i kralj nastavio slavnu i dugu tradiciju vladarske kuće Petrovića, osobito Petra I i Petra II, budući da je sastavio i održao na stotine vrlo uspješnih državnčkih, političkih, vojničkih, pozdravnih, svečanih, nadgrobnih i drugih govora. Tokom svoje višedecenijske vladavine govorima je obilježio svaki važniji događaj i zbivanje u istoriji Crne Gore, zbog čega su oni za crnogorski narod od velikog kulturno-istorijskog značaja. U njima se oslikava njegov urođeni besjednički, a pomalo i glumački dar, inteligencija, poznavanje psihologije mase, obrazovanje sticano u inostranstvu, pjesnička priroda, epski romantičarski zanos itd. Nikola I je bio i fizički naočit, markantan, dostojanstvenog držanja, pa je i pojavom osvajao svoje slušaoce, pošto je, pored moralnih i duhovnih, i fizičkoj ličnosti govornika oduvijek pridavana velika pažnja. Ne treba zaboraviti ni privilegovan status koji vladar u besjedenju ima, jer započinje besjediti snagom već osvojenog autoriteta (Popović 1998: 57).

Međutim, dok je književnost Nikole I dosta često bila u naučnoistraživačkom fokusu (na tom korpusu, uglavnom, obrađen je i jezik crnogorskog vladara – v. Nenezić 2010), njegovom besjedničkom opusu rjeđe se poklanjala značajnija pažnja. Tako je tek 1969. godine Savo Vukomanović odabrao i priredio 128 »znatnijih i interesantnijih« besjeda za 4. tom *Cjelokupnih djela Nikole I Petrovića Njegoša*, napisavši uz njih predgovor, objašnjenja i bilješku o izdanju. U predgovoru pod nazivom *Govornik* on ističe visoke oratorske sposobnosti Nikole I, čiji je vladarski položaj nametnuo teme i ideje i označio suštinu njegovog besjedničkog opusa, a iznosi i nekoliko opštih, izrazito pohvalnih ocjena o njemu, rekavši da su njegovi govori »sadržajni, široko patriotski, stilski slikoviti i poletni«, da »predstavljaju primjere oratorske umjetnosti koji još uvijek uzbuđuju ljepotom izraza i jačinom osjećanja« i sl. (Vukomanović 1969: 7–10) Dublje i iscrpnije o Nikoli I kao besjedniku, a pozivajući se i oslanjajući na Vukomanovića, promišljao je Branko Popović (1997: 56), koji zaključuje da najtipičnija zajednička svojstva kraljevih besjeda dolaze od izuzetnosti prilika u kojima su kazivane, a prilike su polarizovane na »vrlo svečane i veoma dramatične«, a »ton je u oba slučaja povišen, primeren slavlju ili ratničkom zovu«. Baveći se detaljnije crnogorskim govorništvom, Radovan Radonjić (2011: 176–77) govorima Nikole I, između ostalih, ilustruje sve vrste crnogorskog besjedništva i konstatuje da je najveći dio crnogorskih vojničkih govora »nastao u vrijeme i iz glave knjaza i kralja« i »da nosi njegov lični pečat«, što je i razumljivo ako se ima u vidu »da se jedna od najvećih crnogorskih ratnih epopeja odvija upravo tokom duge vladavine knjaza/kralja Nikole, kada zemlja prvo vodi velike

oslobodilačke ratove iz druge polovine XIX vijeka, a potom učestvuje u dva balkanska i jednom svjetskom ratu«.

I doista, Nikola I se posebno isticao u sastavljanju vojničkih govora, ratnih proklamacija i poruka, koje je sam pisao ne dozvoljavajući često svojim sekretarima nijednu riječ da mu izmijene u njima (Vukomanović 1969: 9). Tridesetak takvih govora Nikole I u već pomenutoj zbirci može se prema adresatu i prilikama u kojima su izrečene razdijeliti na one namijenjene a) vojsci uoči ili nakon boja, b) vojsci ili vojnim starješinama u vrijeme njihovih redovnih aktivnosti, c) narodu u odsudnim historijskim momentima i d) pojedinačnim ličnostima. S obzirom na to da, pored dosta zajedničkih odlika, ove grupe imaju i određene specifičnosti koje ih dijele, mi ćemo u ovom radu analizirati prvu skupinu govora, koji se, budući da su u direktnoj vezi s bojem, nazivaju ratničkim i smatraju najvažnijom vrstom vojničkog besjedništva² (Nušić 2017: 79–81). Utvrdićemo povod i cilj njihovog nastanka, njihovu strukturu, odnosno kompoziciju, predmet i glavne ideje, argumente i dr., te jezičko-stilska sredstva koja ih odlikuju, kako bismo osvijetlili makar jedan segment Nikolinog, a samim tim i crnogorskog besjedništva. Crnogorsko besjedništvo je inače, iako je Crna Gora od postanka »mjesto za pričanje«, tek u novije vrijeme, početkom XXI vijeka, postalo predmet posebnog naučnog interesovanja s ciljem da se cjelovito izuči, kritički vrednuje i pozicionira u odnosu na druge komponente kulturnog i duhovnog života.

Analizom ćemo obuhvatiti sljedeće govore iz Petrović 1969:

- G1. Crnogorskoj vojsci prilikom pohoda u Hercegovinu (2. jula 1876. na Cetinju, ispred dvora), (95);
- G2. Crnogorskoj vojsci pri polasku na Hercegovinu (3. jula 1876. na Grahovu), (96);
- G3. Proglas crnogorskoj vojsci (na dan Vaznesenja 1877), (101–02);
- G4. Crnogorskoj vojsci uoči napada na Nikšić (26. avgusta 1877), (103);
- G5. Crnogorskoj vojsci prilikom oslobođenja Bara (28. decembra 1877. nakon pada Bara), (104);
- G6. Crnogorskoj vojsci na Skadarskom frontu (24. decembra 1912), (119–20);
- G7. Proklamacija Dečanskom odredu (27. juna 1913), (122–23);
- G8. Crnogorskoj vojsci poslije svršetka Balkanskog rata (20. avgusta 1913), (124–25).

² Klasifikovanje govora u vrste prema sadržaju i namjeni mijenjalo se kroz istoriju čovječanstva odnosno besjedništva. Od antičkih vremena izdvajaju se sudsko, političko i epideiktiko govorništvo (Aristotel 1989: 14). S pojavom hrišćanstva u Evropi i, nekoliko vjekova kasnije, islama u Aziji, bilježi se procvat duhovnog besjedništva, mada je vjersko besjedništvo inače postojalo i mnogo ranije, u budizmu, judaizmu i dr. Popularisanje nauke u novije vrijeme sprovodi se kroz naučno ili akademsko besjedništvo, koje obuhvata univerzitetska i druga javna predavanja, izlaganja, referate i sl. Premda ima dosta dodirnih tačaka s političkim govorništvom u ratnim vremenima ili u antiratnim kampanjama, s jedne strane, odnosno s epideiktikom govora, s druge strane, mnogi teoretičari retorike kao posebnu vrstu izdvajaju i vojničko besjedništvo (v. npr. Petrović 1995: 358; Milinković 2008: 168; Radonjić 2011: 175). Još je Marko Fabije Kvintilijan (1985: 436), govoreći o prikladnosti govora, zapazio da se vojskovođe i pobjednici u svojim trijumfima služe nekom svojom govorničkom vrstom. Podrobnije o vojnoj retorici kao o posebnoj vrsti komunikacije među vojnim osobljem u različitim historijskim epohama elaborira Zverev (2011a, 2011b, 2012).

Navedeni tekstovi su nastali povodom najznačajnijih ratnih događaja u crnogorskoj istoriji epohe Nikole I: crnogorsko-turskog rata 1876–1878, tokom koga su zauzeti, između ostalih, i gradovi Nikšić i Bar, i balkanskih ratova. Za vrijeme Prvog balkanskog rata kralj Nikola je sa svojom vojskom osvojio i pod opsadom držao grad Skadar, koji je morao napustiti pod pritiskom velikih sila, a za vrijeme Drugog, koji se vodio između Srbije i Grčke, s jedne strane, i Bugarske, s druge strane, Crna Gora je uputila Dečanski odred kao pomoć srpskim trupama protiv Bugara.

Budući da je prvenstveni cilj vojničkih govora da dovedu slušaoce u određeno emotivno stanje i pokrenu na akciju, pri njihovom stvaranju ne moraju se strogo poštovati pravila retoričke vještine. To će se vjerovatno pokazati i na primjeru ratničkih besjeda Nikole I, tim prije što je Crna Gora u to vrijeme, i ne samo tada, »bila svojevrsni vojnički logor sa vječito mobilnim ljudstvom« (Radonjić 2011: 175), uvijek, bez mnogo ubjeđivanja, spremnim da žrtvuje svoje živote za odbranu slobode.

Pošto se crnogorski vladar cijelog života bavio stvaranjem poezije, pretpostavljamo da se u njegovim govorima očitava i njegov pjesnički dar, kako kroz upotrebu stilskih figura tako i kroz snažnije djelovanje na emocije slušalaca. Da su govorništvo i pjesništvo srodni, smatrano je još od antičkih vremena. Nušić (2017: 41) tvrdi da je besjeda izraz umjetnosti besjeđenja i umjetnosti književnog stvaranja, i to poetskog onda kad joj je svrha da zadobije i zagrije slušaoce obraćajući se njihovoj mašti i osjećanjima. Ta umjetnička dimenzija, zajedno s estetskom, budući da besjedništvo s književnošću spaja i težnja za ljepotom, usmjerila nas je da analiziranim tekstovima pristupamo kao književnim tvorevinama. Savremena retorika pak, osobito na Zapadu, više njeguje prostu vještinu odnosno tehniku, koja za rezultat ima javni nastup (engl. *public speaking*), bez elemenata umjetnosti.

2. Istraživanje korpusa

U istraživanju smo, kako je to i uobičajeno, krenuli od kompozicije, kao jednog od najbitnijih elemenata strukture govora. Pravila o kompoziciji govora utvrdili su antički teoretičari, koji su, počev od Koraksa, uglavnom razlikovali pet obaveznih djelova: uvod (*proemium*, *exordium*), izlaganje (*narratio*), dokazivanje (*probatio*), pobijanje (*refutatio*), zaključak (*epilogus*, *peroratio*), što je u dobroj mjeri bilo uslovljeno prirodom sudske besjede, sa kojom je počeo razvoj retorike, mada je bilo i onih autora koji su se zalagali i za veći broj sastavnih djelova (Škarić 2000: 73). »Moderna retorika je sasvim relativizirala značaj bilo kakvih podela govora na tačno određene sastavne delove i daje u tom pogledu punu slobodu besednicima« (Stanojević, Avramović 2014: 107). Ipak, većina govora ima makar tri dijela: uvodni, glavni (izlaganje ili razrada) i zaključni, koji se dalje mogu granati na manje segmente. Uvodom se obuhvata naklonost slušalaca, zadobijanje njihove pažnje i upoznavanje s predmetom govora, glavni dio govora čine izlaganje i dokazivanje, a zaključni rekapitulacija, strasni (patetični) dio i završetak (Nušić 2017: 86–94). Međutim, čak ni ova tri elementa ne moraju imati sve vrste govora, a to posebno važi za ratničke govore. Oni obično nemaju klasičan uvod jer govornik odmah prelazi na glavnu stvar, ne bavi se mnogo predstavljanjem svoje

ličnosti i sticanjem naklonosti vojnika kojima se obraća jer im je već dobro poznat. Takođe, on ispoljava i pobuđuje emocije koje ne treba dokazivati ili pobijati. Na kraju, ni rekapitulaciji najčešće nema mjesta u jezgrovitoj vojničkoj besjedi, nego se akcenat stavlja na patetični dio i završnu rečenicu. Sve ovo se potvrđuje na primjeru ispitivanih govora, koji su u pogledu kompozicije bliži modernoj nego klasičnoj retorici, dijelom zbog same prirode ratničke besjede, a dijelom zbog toga što njihov autor nije bio školovani orator, već mu je rječitost bila prirodna, urođena.

U analizi govora posebna pažnja se obraća na sredstva uvjeravanja koja čine Aristotelov retorički trougao: etos (moral govornika), patos (osjećanja slušalaca) i logos (govor, načelo logike, argumentacija). »Ova teorija anticipira stavove docnijih teoretičara umetnosti, a oseća se kao nejasan refleks u učenju savremenih stilista i animatora retoričke ideje« (Milinković 2008: 26). U vezi s moralnošću govornika Aristotel (1989: 7) kaže da je »govornikov karakter najdjelotvornije sredstvo uvjeravanja«, ali dodaje i da se povjerenje mora temeljiti na govoru odnosno logosu, dok treći element – patos – predstavlja raspoloženje slušalaca »kad im besjednikov govor probudi osjećanja, jer čovjek ne donosi iste odluke u stanju zadovoljstva ili nezadovoljstva, ljubavi i mržnje«. Međutim, čini se da etos ne pripada samo govorniku, a patos auditorijumu, već pošten govornik apeluje i na moralnu stranu svoje publike, a da bi je doveo u stanje patosa u toku govora, i sam mora biti obuzet istim osjećanjem. »U govoru je čovjek u dijalogu sa svojim sugovornicima – on ih gleda, on ih čuje, on ih razumije« (Škarić 2000: 29).

Uobičajeno je da se patos najintenzivnije oslikava u inicijalnom i finalnom, a logos i etos u medijalnom dijelu govora, mada se većinom javljaju zajedno prelivajući se međusobno (Рождественский 2006: 67), što je slučaj i u ispitivanoj građi. Patos je i u direktnoj vezi sa posebnim jezičko-stilskim sredstvima, najčešće sa retoričkim figurama, kojima ratnički govori Nikole I obiluju.

2.1. Uvodni i zaključni dio govora

Uvodni dio je vrlo važan segment u kompozicionoj strukturi govora i služi »kao krčenje puta onome što zatim slijedi« (Aristotel 1989: 202). Njime govornik treba da se poveže s publikom i pridobije njenu pozornost i naklonost, a u vojničkim govorima, koji moraju biti kratki, brzi i efektni (Zverev 2011a: 9), to se najčešće čini samo oslovljavanjem (ili titulisanjem) auditorijuma. Međutim, Nikola I nastavlja s oslovljavanjem i nakon uvoda, u medijalnom i finalnom dijelu, uz korišćenje i po nekoliko titule, održavajući na taj način kontakt s publikom i stvarajući posebnu atmosferu. To ponavljano oslovljavanje publike jeste – ratni zov (Popović 1998: 62).

Nijedan od analiziranih govora nije bez uvodne vokativne forme, kojom Nikola I apostrofira svoje vojnike. Nušić inače tvrdi da se za vojničke, za razliku od ostalih vrsta govora, mogu utvrditi i propisati titule, te da su u obraćanju vojsci uobičajene tri: *vojnici*, *junaci* i *drugovi* (Nušić 2017: 100). Međutim, Nikola I u obraćanju svojoj vojsci uopšte ne koristi posljednju navedenu titulu, a i druge dvije rjeđe od etnonima

Crnogorci. On svoje ratnike nerijetko oslovljava i apelativima *vitezovi* i *sokolovi*. Pritom ih često svojata preko prisvojne zamjenice *moj*, preponirane i postponirane imeničkom pojmu, i kvalifikuje pridjevima *hrabri*, *slavni*, *gordi*, *dragi* i *mili*. Time varira i gradi svoje raspoloženje prema njima i osvaja njihovu pažnju i podršku. Na taj način se s oslovljavanjem udružuje pohvala, kao još jedan od elemenata uvoda koji izaziva posebna osjećanja kod publike. Pored djelimičnog udovoljavanja određenim konvencijama, Nikola I u ovom segmentu govora ispoljava i svoje pjesničko umijeće koristeći mogućnosti patosa. U tom smislu vrlo uspješim metaforama izdvaja se G8, koji počinje konstrukcijom *hrabri moji vojnici*, što se ponavlja u medijalnom i finalnom dijelu govora, a na samom kraju, u dvjema optativnim rečenicama, smjenjuju je nekoliko pjesničke sintagme: *uzdanice domovine*, *radosti i ponose mojih starih dana*, *nesravnjivi zaštitnici vjere, pravde i slobode*, nabijene snažnim emocijama i ushićenjem. Prema tome, iako su neka druga istraživanja pokazala da u oslovljavanju u vojničkim govorima postoji najmanja sloboda i da je ono vrlo kratko (Pletikos, Vlašić Duić 2007: 111), očigledno je da takav zaključak ne vrijedi za govore Nikole I.

U G1 uvod nije rezervisan samo za oslovljavanje publike. Naime, vokativnoj sintagmi *moji hrabri Crnogorci* prethodi performativna rečenica s pozdravljanjem: *Pozdravljam vas s »Dobrim jutrom« i objavom rata s Turcima*, a pozdrav se u govorima inače javlja kao jedan od frekventnijih uvodnih elemenata. U trećem pak govoru sami uvodni dio rezervisan je za podsjećanje na jedan važan događaj iz bliske ratničke prošlosti: naime, Nikola I se prisjeća slavne Grahovske bitke iz 1858. godine, pod vođstvom knjaza Danila, od koje, kao od kamena temeljca, Crna Gora ide za svojim osnovnim težnjama – za vojnim i političkim preporodom. Ova analogija reprezentuje logos kao element uvjeravanja.

U finalnom segmentu G1, iz kolektiva kojem se obraća izdvaja odgovornog pojedinca, alajbarjaktara, čije je mjesto na čelu vojne družine, da nosi barjak, te za njega ima konkretan i naročito odgovoran zadatak: *Alajbarjaktare, primi i uzmi ovaj znak! Nosi ga časno i hrabro, kao što su i tvoji prečasnici*.

Zaključnom dijelu govora inače se obraća posebna pažnja jer bi u njemu trebalo da kulminiraju osjećanja i govornika i slušalaca, zbog čega je uglavnom patetično obojen, jezgrovit i slikovit. Tako je i završetak analiziranih govora obično rezervisan za modalne konstrukcije, koje smjeraju na budućnost, a pretežno su optativne ili imperativne, mahom kratke, iskazane povišenom intonacijom, kao poklič, što se obilježava uzvičnikom kao znakom interpunkcije:

A sad zbogom, i naprijed za mnom! (G1), A sad naprijed, sokolovi slovenskih brda! (G2), Stoga, naprijed za slobodu našeg podjarmljenog naroda! (G3), Ove noći ne mogu riješiti kada će biti opšti juriš na grad. (G4), Neka nam je srećno od sad pa navijek! Budi moje, more plavo,/ i uz kamen moj pjenuši,/ dok je sv'jeta, dok je ljudi,/ dok te sunce ne isuši! (G5), Knjaz prestolonasljednik i njegova braća, Mirko i Petar, izručite vam moj srdačan pozdrav i moj očinski blagoslov, a ja i nejač vaša slavićemo ovamo Božić sa milom pomišlju na vas i željom da se ovaj krvavi rat što prije svrši i da nam najsvježije i najljepše lovorove otud donesete (G6), Živjela Crna Gora! Živjeli, moji mili Crnogorci! (G7), Živjeli, moji sokolovi, uzdanice domovine, radosti i ponose mojih starih dana! Živjeli nesravnjivi zaštitnici vjere, pravde i slobode! (G8).

Dok je još bio u punoj životnoj snazi, Nikola I je pozivao i vodio svoju vojsku u ratne pohode vrlo često koristeći imperativno upotrijebljen uzvik *naprijed* (G1, G2, G3). Kasnije, kad su ga ophrvale godine, i kad su ga odmijenili sinovi, svoje ratnike je ispraćao u bojeve s pozdravima, blagoslovima i lijepim željama (G6). Nerijetko je svoje ratničke govore završavao konstrukcijama za izražavanje želje koristeći različita jezička sredstva u tu svrhu: optativni glagolski oblik (G7, G8) ili modalni prezent s rječcom *neka* (G5). Govor, naravno, može biti i bez ovakve završnice, ali ipak s modalnim konstrukcijama kao u G4, gdje modalnost dugujemo leksičkom značenju glagola *moći*. Izuzetno, govor se može zaključiti stihovima, kao onaj izgovoren prilikom oslobođenja Bara (G5), ali opet modalnim, imperativnim gramatičkim sredstvom, kad se govornik najjasnije otkriva kao pjesnik, apostrofirajući i personifikujući more, prizivajući ga uz svoj kamen koji slikovito predstavlja Staru Crnu Goru.

2.2. Glavni dio govora

Glavni dio govora je inače rezervisan za izlaganje i razradu predmeta govora, gdje se govornik obično više oslanja na logos nego patos, kad se više obraća razumu nego emocijama slušalaca, mada to zavisi i od vrste govora. Osnovna misao analiziranih govora, u stvari njihov motiv, uslovljena je okolnostima u kojima se izriče. U govorima održanim uoči boja, a oni su brojniji i ima ih šest, to je uglavnom poziv i odlazak u rat radi očuvanja ili zadobijanja slobode, koja se ističe kao najviša vrijednost i u logičkom i u etičkom smislu. Ova vrsta govora pretežno je okrenuta budućnosti, mada je ponekad u njima neophodno i osvrtnje na prošlost, a sve u cilju iznošenja informacija o aktualnoj nemiljoj, ratnoj stvarnosti i njenih nužnih rješenja i osvješčivanja važnosti i značaja istorijskog trenutka. Evo nekoliko primjera radi ilustracije navedenog:

Danas stupamo u rat, ja i moj brat, knjaz Milan sa svojim hrabrim Srbijancima (G1), Ja polazim u ovaj sveti rat protiv Turaka (G2), Pošto je ugnjetavanje našeg nesrećnog naroda u Turskoj postalo nepodnošljivo i pošto su se naša braća morala latiti oružja, mi nijesmo mogli drukčije postupiti nego što smo postupili: razvili smo zastavu slobode i spasavanja našeg naroda (G3), [...] stojite, moji vitezovi, sa oružjem u ruci da oslobađavate što nijeste oslobodili, da osvajate što osvojili nijeste, da domovinu proširite donde dok pravo imate proširiti je (G6), Bugari nasnuše na braću i saveznike (G7).

Govori izgovoreni nakon boja motivisani su potrebom da se ushićeno pozdravi uspjeh i u njima se prepliću sva tri vremenska plana: prošlosti pripadaju bitke, sadašnjosti slavlje, a budućnosti bolji život, osobito potomaka:

Evo nam mora [...] Pozdravimo ga da bude čuvarno i vjerno potomcima onih koji na kopnu proliše krv da u moru sagrađe kule našem sretnijem boljitku (G5), Iščekivao sam ovu priliku da mir ovaj radosno pozdravimo i blagoslovimo (G8).

U ovoj vrsti govora ima mjesta i humoru, koji ostavlja utisak improvizacije.³ Tako se Nikola I našalio sa svojim ratnicima testirajući njihovu odanost nakon zauzimanja Bara, podsjećajući ih na zidanje Skadra, koji su, prema opjevanoj narodnoj legendi,

³ Improvizacija nema negativnu konotaciju u modernoj retorici, naprotiv – improvizovani govor je u njoj omiljen, a i klasična retorika je bila svjesna nekih njegovih prednosti (Stanojević, Avramović 2014: 104).

razmetale vile ne dajući mu se podići dok se u njegove temelje ne ugradi nevino čeljade, te tražeći među crnogorskim junacima dobrovoljca koji će se na isti način dati moru kako bi im ostalo trajnije, vječno i neprolazno. Zapisano je da je po narodnom predanju trideset junaka htjelo da se žrtvuje za sigurnost mora, na šta je knjaz zavikao da se šali s njima odvrćajući ih od opasnog nauma. Ova bi se aluzija mogla tumačiti kao jedna vrsta intertekstualne veze.⁴ U G7 nalazimo sličnu konekciju sa istorijskim spjevom *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića preko direktno preuzete sintagme *zatočnici mrijet' naviknuti: pokažite i ovom prilikom da ste zaštitnici pravde i slobode, »zatočnici mrijet' naviknuti«*, što nije slučajno budući da se u njemu obrađuje jedan događaj iz crnogorske istorije.

Iako se to možda ne očekuje, u ratničkim govorima Nikole I ima vrlo malo istorijskih podataka. Glavni dio govora, ili izlaganje, u stvari čine određena opšta mjesta,⁵ jer on nema karakter rasprave: »vojnički besednik je tumač dužnosti i osećanja koja se ne dokazuju već se sama sobom razumeju« (Nušić 2017: 89). Pa ipak, nužnost i opravdanost rata Nikola I argumentuje razumnom željom da se oslobode susjedni bratski narodi u cilju ujedinjenja i pomognu saveznicima u borbi protiv turskog osvajača, a taj plemeniti cilj i kod govornika i kod ratnika podstiče snažne i uzvišene emocije kakve su empatija, humanost i velikodušnost. To je ujedno i najilustrativniji primjer isprepletenosti logosa, etosa i patosa u analiziranim govorima. Ističe se kontrast u uzročno-posljedičnoj vezi između ropstva koje je postalo nepodnošljivo i borbe koja je iznuđena. Primjeri koje navodimo pokazuju da je riječ o najvažnijoj ideji ratničkih govora Nikole I:

Mi obadva idemo zajednički da oslobodimo braću ispod turskoga jarma (G1), Vi imate kao i ja samo jednu želju – uništenje smrtnog neprijatelja (G2), Pošto je ugnjetavanje našeg nesrećnog naroda u Turskoj postalo nepodnošljivo i pošto su se naša braća morala latiti oružja, mi nijesmo mogli drukčije postupiti nego što smo postupili: razvili smo zastavu slobode i spasavanja našeg naroda (G3), da oslobodavate što nijeste oslobodili, da osvajate što osvojili nijeste, da domovinu proširite donde dok pravo imate proširiti je (G6), Od iste ruke prolivena je i krv hrabrih Grka, naših vjernih saveznika, koji su i na kopnu i na moru toliko zadužili Balanski savez. [...] Bugare treba suzbiti istim oružjem i uputiti ih uvaženju zajedničkih interesa i slovenske uzajamnosti (G7), Krvavim rukama vi ste, moji slavni vojnici, raspućili lance ropstva podjarmljenoj braći. [...] Vi ste tamo našli i uzdane i jednovjerne naše saveznike, hrabre Grke, kad ste zajedno kaznili našega mlađega brata Bugarina za bratoubilački nasrtaj na druga i saveznika (G8).

Besjednički elementi odnosno argumenti koji slijede pretežno potiču emocije auditorijuma, odnosno njihov patos i etos. Tako cilj neminovnog odlaska u rat nije samo očuvanje svoje i zadobijanje slobode potlačene braće nego i briga o ugledu i časti crnogorskog imena, što je isto jedna od moralnih vrijednosti koju dijele govornik i slušaoci, i koja, kao ni sloboda, nema cijenu. Najčešće primjenjivana taktika u osokoljavanju crnogorskih ratnika jeste isticanje njihove nadaleko čuvene hrabrosti, koja se podrazumijeva i koja se nikada ne dovodi u pitanje. Segmenti u kojima se, vrlo

⁴ »Pod intertekstualnošću podrazumijeva se upućenost teksta na druge tekstove koji mu prethode ili koji ga okružuju, kao stalni dijalog s Drugim – jedan tekst iščitava drugi« (Katičić Bakarić 2007: 273).

⁵ Kod slovenskih naroda to su najčešće otadžbina, junaštvo, čojstvo, Bog, majka Rusija i dr. (Avagjan 2014: 242).

često kroz figurativan, metaforičan izraz, veliča crnogorsko junaštvo daju analiziranim govorima epideiktički karakter:

Ja vam neću preporučivati da budete hrabri. Vaša hrabrost poznata je u svem svijetu (G1), Ja vas neću hrabriti, jer je junaštvo stvar koja se ne može nikome vještački uliti, već se u kolijevci usisava sa majčinim mlijekom. [...] Ja polazim u ovaj sveti rat protiv Turaka a da vas i ne pozivam, jer sam uvjeren da vas ne bih mogao zadržati i ako bih htio (G2), Ja vas vodim u borbu s pouzdanjem koje ste uvijek opravdali. Crnogorci, na vas gleda sav slovenski svijet, na vas gleda veliki bratski ruski narod, čiji nam je uzvišeni vladar baš sada dao veličanstvene dokaze poštovanja (G3), [...] vi ste mi isto čili danas kao ono jutro kad neustrašivo prvi zavrghoste borbu s turskom carevinom (G6)...

Kao neizbježan motiv javlja se velika i moćna Rusija i ruski car, čija zaštita i pokroviteljstvo povećavaju šanse za uspjeh u borbi. Naime, Nikola I je na crnogorskom prestolu naslijedio svog strica knjaza Danila, koji se u političkom djelovanju oslanjao na Francusku, gdje je i svog mladog sinovca poslao na školovanje. Međutim, Nikola I, uvidjevši još u početku svoje vladavine da se uz pomoć Francuske, a protiv volje Rusije i njene naklonosti, na diplomatskom polju ne može ništa povoljno za Crnu Goru postići, orijentira se na Rusiju, s čijim se interesom poklapao i interes Crne Gore u to vrijeme, a to je bio državni slom Turske na Balkanu. Rusija se zaštitnički odnosila prema Crnoj Gori i znatno je finansijski pomagala, dok je njenog knjaza u dva navrata izuzetno gostoprимno dočekala pothranjujući njegovu sujetu i vladarske ambicije (Jovanović 1998: 127). Zbog toga, između ostalog, crnogorski vladar ni u govorima nije zaboravljao da joj izrazi zahvalnost:

Velika Rusija je naša zaštitnica (G1), Naše je oružje bilo pobjedonosno. Ali, da bi ono bilo i uspješno, morala se u toku događaja na Balkanskom poluostrvu umiješati i snažna moćna Rusija, čija armija nije krenula da osvaja već da oslobađa. [...] Zato se u našim vrvkama molimo isto tako toplo i za uspjeh ruskog, kao i našeg oružja (G3), naš četvrti drug htjede nasilno da prograbi naše zajedničke tekovine, ne osvrćući se [...], ni na očinski sud cara pokrovitelja (G7).

Osim Rusije i njenog cara, i Bog je na strani crnogorskih junaka, jer oni ne idu da osvajaju tuđe, već da oslobađaju svoje. Njihova stvar je samim tim pravedna, pobožna, sveta, etična, i to je jak argument u podsticanju na borbu. Nikola I ne propušta ni da istakne viševjekovnu prvrženost svoje porodice Bogu:

To je želja moja i svih nas, kao i volja svemogućeg boga, koga moja kuća vjekovima tako žarko moli i poštuje (G2), A doživi li se to bez iznenađenih žrtava, zahvalićemo bogu (G6), Na našoj je strani pravda. Gdje je ona, tu je i bog kojem preporučujem našu svetu zajedničku stvar (G7), da svi zajedno podignemo hvalu bogu za naše velike uspjehe (G8).

Vrlo čest motiv u analiziranim govorima jeste i odnos prema precima i potomcima protkan osjećajem ponosa: svaka sljedeća generacija ratnika s pijetetom se sjeća pretihodne veličajući njena djela i slijedeći njen put:

Uvjereni smo da će naši potomci veličati vaša djela baš kao što i mi veličamo djela naših predaka! (G3), Evo nam mora – naše davne i pradavne želje. Pozdravimo ga da bude čuvarno i vjerno potomcima onih koji na kopnu proliše krv da u moru sagrađe kule našem sretnijem boljitku (G5), Sjesti na njihov prijeklad [djedova i prešadstvenika], okupiti se oko njihovih grobova – to je i naša dužnost i naše neosporno pravo. Za to izginuti bilo bi nam slatko (G6), Pobožno se sjećajte u ljubavi i spomenu poginule braće (G8).

Iako Nikolu I odlikuje poštovanje neprijatelja, kao jedna od rijetkih etičkih osobina državnika i ratnika, u analiziranim govorima odnos prema protivniku ipak je ambivalentan. Crnogorski gospodar u jednom govoru uskraćuje Crnogorcima tradicionalan ratnički ritual odsijecanja glava poraženom neprijatelju, prijeteći im čak kaznom, a drugi put im daje potpunu slobodu u postupanju s neprijateljem, isprovociran njegovim drskim ponašanjem:

Zabranjujem vam da kidate turske glave kao što ste to dosad radili. Ko ne poslušati biće kažnjen (G1), Dodijao mi je zor nikšićki, stoga im moram doći glave. Dajem vam odriješene ruke da činite od njih šta hoćete (G4).

Sadržajnost glavnog dijela u vezi je s obimom govora. Polovina proučavanih govora mogu se u tom pogledu smatrati kratkim, do jedne stranice teksta, kakvi su inače ratnički govori, što je uslovljeno i njihovim govorenjem na otvorenom prostoru dok slušaoci obično stoje. Međutim, G3, G6, G7 i G8 osjetno su duži od ostalih govora Nikole I i kreću se od stranice i po do dvije stranice teksta. Njihov veći opseg rezultat je izuzetne važnosti povoda kojima su nastali, ali još više zahuktalog pjesničkog zanosa njihovog autora. Takođe je primjetno i da su rečenice u glavnom, za razliku od uvodnog i zaključnog dijela, rijetko kratke odnosno proste, a i one rijetke zabilježene nijesu po svojoj komunikativnoj funkciji modalne već obavještajne:

Velika Rusija je naša zaštitinica (G1), Vaša hrabrost poznata je u svem svijetu (G1), Naše je oružje bilo pobjedonosno (G3), Za to izginuti bilo bi nam slatko (G8), Bratska krv lije se od Dunava do Soluna (G7), Bugari nasmuše na braću i saveznike (G7), Neizbrojne žrtve i muke naše naknađene su (G8)...

Premda je iskaz sastavljen od kraćih rečenica načelno jasniji, mnogo su frekventnije složene rečenice, naročito u dužim govorima, i to zavisne u odnosu na nezavisne, kojih skoro da i nema, ali je nezavisan odnos zastupljen među zavisnim klauzama unutar zavisnosloženih rečenica. Ivo Škarić (2000: 140) takvu, hipotaksičnu konstrukciju naziva i retoričkim periodom budući da je smatra tipičnom retoričkom rečenicom. Navodimo nekoliko primjera za njenu egzemplifikaciju:

Pozdravimo ga da bude čuvarno i vjerno potomcima onih koji na kopnu proliše krv da u moru sagrađe kule našem sretnijem boljitku (G5), Pobožno se sjećajte u ljubavi i spomenu poginule braće, javljajte se napuštenim njihovom smrću: samorancima, udovicama i siročadima, jer oni, vitezovi slava im, ne poštedješe kao god ni vi, svoje živote za ugled našeg barjaka; onoga barjaka koji je vazda prije od pet stotina godina pred oltarom domovine razvijen bio i koji se prvi zalepršao kad s Gradine i fundinskih strana crnogorski top dade znak svemu Balkanu da složno ustane (G7)...

Nikola I, dakle, nije štedio slušaoca, nije mu se obraćao samo kratkim i manje informativnim rečenicama, jer njega treba informisati, buditi mu pažnju i širiti mu mogućnosti primanja, što se najbolje postiže ako se kratke i duge rečenice izmjenjuju, pri čemu je važna dobra organizacija rečenice, koja se postiže »što potpunijom sintaksom, uobičajenim redosljedom dijelova rečenice, većim intonacijskim rasponom, hijerarhijskom isticanja pojedinih dijelova rečenice« (Škarić 2000: 59). U ispitivanoj građi najfrekventnije su složene rečenice sa relativnim i dopunskim klauzama, koje Škarić (2000: 78–79) smatra »djetinjastim« i svojstvenim neretoričkoj svakodnevi.

Govoreći o inicijalnom i finalnom dijelu govora, istakli smo upotrebu retoričkih figura, pomoću kojih Nikola I, s jedne strane, u osjećajnom smislu lakše dopire do slušalaca, kao i mnogi drugi besjednici, a s druge, obezbjeđuje stilematičnost, a onda i stilogenost svom besjedničkom diskursu.⁶ Dvije pomenute pozicije su tzv. jake pozicije, pod kojima se podrazumijevaju svojevrsna smisaona i stilistička »čvorišta« teksta (Katnić Bakaršić 2007: 263–64). U širem smislu u jake pozicije teksta mogu se ubrojati i same figure. U retorici se one posmatraju kao ukras govora, kao vrlo važan elemenat kojim se stil (elocutio) oneobičava i oživljava. Za njihovo kreiranje, zbog svoje širine, posebno je pogodan medijalni dio govora. U njemu se najčešće javlja metafora, kao inače najljepša i najfrekventnija figura, doprinoseći literarnosti i poetičnosti besjedničkog teksta:⁷

Da oslobodimo braću ispod turskog jarma (G1), Vidim da vam plamte oči sokolove (G2), razvili smo zastavu slobode i spasavanja našeg naroda. (G3), Eno nam mora – naše davne i predavne želje. (G5), koji na kopnu proliše krv da u moru sagrađe kule našem boljitku. (G5), Kad sunce izbavljenja i slobode obasja mnogo napačene hrišćanske narode Balkanskog poluostrva; kad s njega iščezne sjenka Prorokova barjaka [...] Balkan se natmuši crnim oblacima i gustom tamom, u kojoj brat brata ne poznaje (G7), Krvavim rukama vi ste, moji slavni vojnici, raspućili lance ropstva podjarmljenoj braći (G8)...

Poetska metafora Nikole I uglavnom je vezana za supstantivnu kategoriju riječi; najčešće je leksička (*jaram, kule, oblaci, tama...*), zatim sintagmatska, i to bespredložka genitivna (*zastava slobode i spasavanja našeg naroda, sunce izbavljenja i slobode, sjenka Prorokova barjaka, lanci ropstva*), a najrjeđe apozitivna (*more – naša davna i pradavna želja*).⁸ Osim nje, bilježimo poređenje: *čuvao sam vas kao moje oči u glavi* (G4), antitezu: *Pod Muratom I srušeno je srpsko carstvo, a pod Muratom V ono mora uskrsnuti* (G2), *čija armija nije krenula da osvaja već da oslobađa* (G3), metonimiju: *I volja svemogućeg boga, koga moja kuća vjekovima tako žarko moli i poštuje* (G2), sinegdohu: *kad ste zajedno kaznili našega mlađega brata Bugarina za bratoubilački nasrtaj na druga i saveznika* (G8) itd., što sve govori o stilsko-jezičkoj markiranosti ratničkog besjedništva Nikole I i njegovoj estetici.

Vrlo su frekventne i figure ponavljanja, koje – udružene s metaforičnim, a pokatkad i s alegorijskim izrazom – pojačavaju značenja pojedinih segmenata besjedničkog diskursa, a takva ljeporječivost izaziva divljenje slušalaca i pobuđuje njihovu maštu:

Kad sunce izbavljenja i slobode obasja mnogo napačene hrišćanske narode Balkanskog poluostrva; kad s njega iščeznu sjenka Prorokova barjaka da je zamijeni ona savezničkih; kad vlast iz jakih šaka Otmanovića prijede u ruke balkanskih saveznika; kad ograšeni narodi, željni pravde i kulture, dahnuše dušom [...] (G7), Mi ćemo pobijediti neprijatelja; mi ćemo izvojevati slobodu (G1), Crnogorci, na vas gleda sav slovenski svijet, na vas gleda veliki bratski ruski narod (G3), Na dohled tužnom Skadru, prijestonici Zete i naših kraljeva, Skadru, potonjem bedemu turske carevine – Skadru, žalosnome robu (G8)...

⁶ Stilematičnost podrazumijeva aspekt stilističkog strukturisanja forme, a stilogenost aspekt funkcionalne vrijednosti figure, koji, budući međusobno uslovljeni, odlikavaju dvije strane iste medalje (Kovačević 2000: 8).

⁷ Metafora je i poznata kao spona između govorništa i pjesništva, odnosno retorike i poetike, još od Aristotela, budući da je riječ o jedinjoj figuri koju je on uvrstio i u svoju *Retoriku* i u svoju *Poetiku*.

⁸ O vrstama metafore prema jezičkoj formi u kojoj se ostvaruje v. Kovačević 2000.

Zanimljivo je da u analiziranim govorima ne nalazimo retoričko pitanje, koje je inače vrlo česta figura u besjedama. To se može dovesti u vezu s autoritativnim stavom crnogorskog gospodara, koji kao vojni komandant svojim vojnicima upućuje imperativne i savjetodavne govore i ne ostavlja nikakvu mogućnost nalaženja u bilo kakvoj dilemi, makar i prividnoj.

3. Zaključak

Temeljno se baveći odabranim vojničkim govorima Nikole I Petrovića Njegoša, čija je svrha da crnogorske vojnike dovedu u određeno raspoloženje i potaknu na akciju ili da pozdrave uspjeh ostvaren u bojevima, ispitivali smo njihovu kompoziciju, sadržaj i jezičko-stilske osobenosti.

Na osnovu analize zaključujemo da patos preovladava u uvodnom i zaključnom, a logos i etos u središnjem segmentu govora, mada ih je uglavnom teško razgraničiti. Uvod ima za cilj povezivanje sa recipijentima, pa ga najčešće čini oslovljavanje pomoću vokativa, zajedno s pohvalom ili eventualno pozdravom. Nikola I se svojoj publici pretežno obraća sa *Crnogorci*, rjeđe *junaci*, *vojnici* ili *vitezovi*, koristeći pritom obično i prikladne atribute: *moji*, *hrabri*, *slavni*, *gordi*, *dragi*... Osim u inicijalnom, vokativne forme se sreću i u medijalnom i u finalnom položaju, radi održavanja kontakta i postizanja pune pažnje slušalaca. Nerijetko su metaforične i emotivno obojene. Zaključni dio čine optativne ili imperativne konstrukcije, koje predstavljaju vrhunac ratničkog raspoloženja i zanosa, s pozivom na juriš i uz poklič Crnoj Gori, crnogorskim ratnicima, slobodi i dr. Glavni dio govora rezervisan je za osnovnu misao: poziv i odlazak u rat za oslobođenje od porobljivača ili proslavljanje ratnog uspjeha. Nužnost rata argumentuje se željom da se oslobode susjedni bratski narodi i pomognu saveznicima, što se od Crnogoraca kao poznatih ratnika očekuje. Vrlo važni argumenti su i rusko pokroviteljstvo, božja naklonost, dug prema precima i obaveza prema potomcima, ugled Crnogoraca kao velikih i neustrašivih ratnika, čovječan odnos prema protivniku i dr.

Iako je jezički izraz ratničkih besjeda obično ekonomičan, lapidaran, u diskursu Nikole I uočavamo dominaciju duže, složene rečenice, i to zavisne nad nezavisnom, što dovodi do povećanja obima i same besjede. Poetičnosti diskursa najviše doprinosi izražena upotreba stilskih figura, osobito metafore, počev od leksičke preko sintagmat-ske do apozitivne.

Crnogorci, vjekovima za slobodu »mrijet naviknuti«, s izrazitom su pažnjom i posebnim raspoloženjem prihvatili retoriku svojih vladara, osobito vojničku, budući da se u Crnoj Gori od pamtivijeka gajila lijepa i mudra riječ. Međutim, nije ih trebalo posebno podsticati i nadahnjivati na borbu protiv osvajača jer su znali da se lični, porodični, plemenski i nacionalni ugled zadobija i gubi na bojnopolju. Složene istorijske okolnosti i dužina njegove vladavine uticali su na to da Nikola I Petrović ostavi crnogorskoj baštini najveći procenat vojničkih govora. Naša iscrpna sadržajna i jezičko-stilska analiza odabranih među njima pokazala je da njegov udio u formiranju crnogorske retorike nije samo velik nego i poseban. Njegova ratnička retorika,

zahvaljujući motivima slobode, vjere, čovječnosti i viteštva, s jedne strane, i jezičko-stilskoj slojevitosti, s druge strane, predstavlja sponu između istorije i poezije, po čemu je autentična i prepoznatljiva u crnogorskoj i južnoslovenskoj kulturnoj baštini.

IZVORI I LITERATURA

- Karina AVAGJAN, 2014: Vojno besjedništvo. *Vojno delo* 66/2. 232–44.
- ARISTOTEL, 1989: *Retorika*. Zagreb: Naprijed.
- Radomir IVANOVIĆ, 1996: Književno djelo kao dar nadahnuća. *Nikola I Petrović: Pjesnička djela*. Cetinje: Obod. 7–40.
- Radoman JOVANOVIĆ, 1998: Kralj Nikola u svjetlu crnogorsko-ruskih odnosa do 1910. g. *Kralj Nikola – ličnost, djelo i vrijeme I*. Ur. Miomir Dašić. Podgorica: CANU. 127–35.
- Marina KATNIĆ BAKARŠIĆ, 2007: *Stilistika*. Sarajevo: Tugra.
- Miloš KOVAČEVIĆ, 2000: *Stilistika i gramatika stilskih figura*. Kragujevac: Kantakuzin.
- Marko Fabije KVINTILIJAN, 1985: *Obrazovanje govornika*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Miomir Z. MILINKOVIĆ, 2008: *Retorika sa izabranim besedama*. Čačak: Legenda.
- Sonja NENEZIĆ, 2010: *Jezik Nikole I Petrovića*. Podgorica: CANU.
- Branislav NUŠIĆ, 2017: *Retorika*. Niš: Talija izdavaštvo.
- Nikola I PETROVIĆ NJEGOŠ, 1969: *Govori. Cjelokupna djela. Knjiga četvrta*. Cetinje: Obod.
- Sreten PETROVIĆ, 1995: *Retorika*. Beograd: IŠP Savremena administracija, d.d.
- Elenmari PLETIKOS, Jelena VLAŠIĆ DUIĆ, 2007: Uvodi glasovitih govora: kako steći naklonost publike i stvoriti zanimanje za temu. *Razgovori o retorici*. Ur. Ivan Ivas, Ivo Škarić. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. 103–28.
- Branko POPOVIĆ, 1998: Kralj Nikola kao besednik. *Kralj Nikola – Ličnost, djelo i vrijeme II*. Ur. Miomir Dašić. Podgorica: CANU. 55–67.
- Radovan RADONJIĆ, 2011: *Crnogorska retorika*. Podgorica: DANU.
- Юрий В. РОЖДЕСТВЕНСКИЙ, 2006: Теория риторики. Москва: Финта, Наука.
- [Jurij V. ROŽDESTVENSKIJ, 2006: *Teorija ritoriki*. Moskva: Finta, Nauka.]
- Obrad STANOJEVIĆ, Sima AVRAMOVIĆ, 2014: *Osnovi retorike i besjedništva*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ivo ŠKARIĆ, 2000: *Temeljni suvremenog govorništva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Savo VUKOMANOVIĆ, 1969: Govornik. *Nikola I Petrović Njegoš: Govori. Cjelokupna djela. Knjiga četvrta*. Cetinje: Obod. 7–11.
- Сергей Э. ЗВЕРЕВ, 2011a: Военная риторика древнего мира. Санкт-Петербург: Алтейя.
- [Sergej È. ZVEREV, 2011a: *Voennaja ritorika drevnego mira*. Sankt-Peterburg: Aletejja.]
- Сергей Э. ЗВЕРЕВ, 2011b: Военная риторика средневековья. Санкт-Петербург: Алтейя.
- [Sergej È. ZVEREV, 2011b: *Voennaja ritorika srednevekov'ja*. Sankt-Peterburg: Aletejja.]
- Сергей Э. ЗВЕРЕВ, 2012: Военная риторика новейшего времени. Санкт-Петербург: Алтейя.
- [Sergej È. ZVEREV, 2011b: *Voennaja ritorika novejšego vremeni*. Sankt-Peterburg: Aletejja.]

POVZETEK

Znanstvenoraziskovalni poudarek članka je na izbranih vojaških govorih Nikole I. Petrovića Njegoša. Cilj opravljene analize je bil določiti strukturo vojaških govorov, njihov predmet, namen ter uporabljena jezikovna in slogovna sredstva. Obravnavali smo govore, ki se nanašajo na najpomembnejše vojne dogodke iz časa vladavine kneza in kralja Nikole I., in so se odvili v teku treh vojn: črnogorsko-turške, balkanske in kretske. Namen vojaških govorov je bil spraviti črnogorske vojake v določeno čustveno stanje in jih posledično spodbuditi k dejanjem.

Čprav se Nikola I. pri organizaciji govorov ni strogo držal ustaljenih kompozicijskih shem, je posamezne govore kljub temu mogoče razmejiti na uvodni, osrednji in zaključni del. Uvodni del je običajno sestavljen iz nagovora, ki lahko obsega tudi pohvale in morebitne pozdrave. Zaključni del predstavlja neobvezne ali nujne konstrukcije povišane intonacije. Glavni del vsebuje osnovno misel, ki se nanaša na odhod v vojno ali na praznovanje vojnega uspeha. Nikola I. utemeljuje nujnost vojne z željo po osvoboditvi sosednjih bratskih narodov in pomoči zaveznikom, kar naj bi se pričakovalo od Črnogorcev kot naroda z bojevniškim slovesom. Med njegovimi najpomembnejšimi argumenti je mogoče izpostaviti tudi rusko pokroviteljstvo, božjo naklonjenost ter dolg do prednikov in potomcev. V analiziranih govorih se v veliki meri kaže tudi poetičnost duha črnogorskega voditelja – tako s pogosto uporabo slogovnih figur kot s poskusi vpliva na čustva poslušalcev.